

mevzu

sosyal bilimler dergisi | journal of social sciences

e-ISSN 2667-8772

mevzu, Eylül/September 2023, s. 10: 29-45

**Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas ve Doğu Seferleri
(Kilikya, Antakya, Halep)**

Byzantine Emperor Nikephoros II Phokas and his Eastern Campaigns
(Cilicia, Antioch, Aleppo)

Harun KORUNUR

Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Dr., Munzur University, Faculty of Literature, Department of History
harunkorunur@munzur.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8605-5456

DOI: 10.56720/mevzu.1291903

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 03 Mayıs / May 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Temmuz / July 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Korunur, Harun. "Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas ve Doğu Seferleri (Kilikya, Antakya, Halep)". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (Eylül 2023): 29-45.

<https://doi.org/10.56720/mevzu.1291903>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Bizans İmparatorluğu için Doğu'da hâkimiyet sağlamak her zaman önemli oldu. Bizans imparatorları Kilikya, Antakya ve Suriye bölgelerinin Bizans hâkimiyetinde olmasını, bölge kontrolü açısından zaruri gördüler ve doğu politikalarını bu çerçevede planladılar. Bizans, yaşadığı coğrafya bakımından Hristiyan ve Müslüman dünyasında önemli bir yer teşkil etti. Bizans İmparatorluğu kuruluşundan itibaren Anadolu'da hâkimiyet sağlamak için mücadelelerde bulundu. II. Nikephoros Phokas da bu amaç ile mücadelelerine devam etti. Soylu bir aileye mensup, başarılı bir asker olan II. Nikephoros Phokas, faaliyetleri ile Bizans'ı daha güçlü hale getirmek istedi. Bölge tarihi bakımından önemli bir yer tutan Bizans'ın, II. Nikephoros Phokas devri, araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. II. Nikephoros Phokas'ın imparatorluğu dönemi doğuda sınır güvenliğini sağlama amacı ile yaptığı mücadeleleri detayları ile aktarmak, yorumlamak ve bölge tarihine ışık tutmak amaçlanmıştır. Çalışmada ana kaynaklar ve araştırma eserlerden istifade edilmiştir. II. Nikephoros Phokas'ın tahta çıkışı, Kilikya bölgesinde hâkimiyet sağlaması, Antakya'nın ele geçirilişi ve son olarak Halep'in vassallık haline getirilişi işlenmiştir. II. Nikephoros Phokas'ın ölümü ile araştırma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Nikephoros Phokas, Bizans İmparatorluğu, Hamdânîler, Kilikya, Antakya, Halep.

Abstract

It was always important for the Byzantine Empire to dominate the East. Byzantine emperors considered the Byzantine domination of Cilicia, Antakya and Syria regions essential in terms of regional control and planned their eastern policies within this framework. Byzantium had an important place in the Christian and Muslim worlds in terms of the geography it lived in. Since the establishment, the Byzantine Empire has struggled to achieve dominance in Anatolia. Nikephoros II Phokas continued his struggles for this purpose. A successful soldier from a noble family, Nikephoros II Phokas wanted to make Byzantium stronger with his activities. Nikephoros II Phokas era of Byzantium, which has an important place in the history of the region, is the subject of our research. It is aimed to mention the struggles of Nikephoros II Phokas which had been done to ensure aim the security of the eastern border during

his empire, It is aimed to study, interpret and shed light on the struggles of history of the region. In the research, the main sources and research works were used. The enthronement of Nikephoros II Phokas, his dominance in the Cilicia region, the capture of Antioch and finally the vassalage of Aleppo covered. The research ended with the death of Nikephoros II Phokas.

Keywords: Nikephoros II Phokas, Byzantine Empire, Hamdanids, Cilicia, Antioch, Aleppo.

Giriş

Tarihsel süreç boyunca Kilikya, Antakya ve Halep sürekli istilalara, mücadelelere sahne olmuş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Roma İmparatorluğu için Anadolu her zaman önem arz eden bir bölge niteliğindedir. Roma'dan sonra Bizans da Anadolu'yu önemsemi ve bu bölgedeki hâkimiyeti güçlendirerek devam ettirmek istedi. Uzunca süreler de bu bölgedeki hâkimiyetini korumayı bildi. Başa geçen imparatorların, hâkimiyeti hem doğu hem de batı yönlü genişletmek yegâne emelleri idi. Bu doğrultuda mücadeleler vermekteydiler. Her ne kadar taht mücadeleleri, saray entrikaları, askeri darbelerle hanedanlıklar el değıştirse de Bizans bin yılı aşkın bir süre varlığını devam ettirdi.

II. Nikephoros Phokas, bu hanedanlardan Makedonya Hanedanlığı mensubu, başarılı bir komutandı. İmparatorluğu öncesi Müslümanlara karşı başarılı faaliyetlerde bulunmuştu. Tahta oturunca, o da tıpkı halefleri gibi Anadolu'da hâkimiyet kurmak için mücadeleye başladı. Phokas, doğu sınır bölgeleri olan Kilikya, Antakya ve Halep hâkimiyeti için seferlere çıktı. Her ne kadar Halep'e hâkim olmadan yaşamını yitirse de daha sonra Halep de Bizans yönetimine girdi. II. Nikephoros Phokas, Bizans'ın bu bölgelerdeki etkinliğini sağlamak hususunda gayret gösterdi.

1. II. Nikephoros Phokas'ın İmparatorluk Öncesi Yaşamı, Dış Görünüşü, Kişiliği

II. Nikephoros Phokas, 912 senesinde Kappadokia'da dünyaya geldi. Ailesi bu bölgede hâkimiyet kurmuştu. Annesi de aristokrat bir soya mensup,

Maleioni ailesinden gelmekteydi.¹ Phokas ailesi Bizans için önemli bir aileydi. Zira dedesi yaşlı Nikephoros Phokas *domestikos scholaei*² unavına sahipti. Bu bağlamda dedesi IX. yüzyıl sonlarında İtalya'da önemli zaferler kazanarak, Bizans'ı ihya etmişti. Babası Bardas Phokas yine aynı unvan ile doğuda Seyfüddevle ile mücadelelere girişmiş bir komutandı.³ 945 yılında Bizans imparatoru VII. Konstantinos, II. Nikephoros Phokas'ı Anatolikon Theması'na⁴ strategos⁵ olarak atadı. On yıl sonra ise babası Bardas Phokas'ın görevini devralarak, Anadolu'da Müslümanlara karşı başarılı faaliyetler yürüttü. Müslümanlarla olan bu mücadeleleri imparatorluk sonrası Doğu politikalarının belirlenmesinde etkili oldu.⁶

II. Nikephoros Phokas'ın dış görünüşü ile ilgili bilgileri I. Otto'nun elçisi Cremonalı Luitprant'tan ve Leo the Deacon'dan öğreniyoruz. Cremonalı Luitprant, elçi sıfatı ile İstanbul'a gelmiş, ancak imparatorun kötü muamelesine maruz kalmıştır. Muhtemelen bu muameleden dolayı imparator hakkında olumsuz betimlemelerde bulunmuştur. Buna göre Luitprant, imparatorun kısa boylu oluşundan bahsetmiştir. Bunun yanında ayaklarının büyüklüğüne vurgu yaparak imparatorun gözlerini de köstebeğe benzetmiştir.⁷ Leo the Deacon ise imparatorun bahsederken, esmer bir ten renginin olduğunu, boyunun kısa olduğunu ancak geniş omuzlu heybetli ve cesur bir görünüme sahip olduğunu ifade etmiştir.⁸ Nikephoros Phokas, gösterişten uzak, mütevazı bir

¹ Alexander P. Khazdan-Anthony Cutler, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol II (Oxford: Oxford University Press, 1991), "Malenoï", 1276.

² Alay Komutanı. Bkz. Khazdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol I, 647.

³ Canberk Gürses, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı Dönemi (867-1056)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 138.

⁴ Bizans İmparatorluğu'ndaki thema sistemi için bkz. Cüneyt Güneş, *Bizans Anadolu'sunda Askeri ve İdari Bir Sistem Thema Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2021).

⁵ Thema bölgelerine atanan geniş yetkilerle donatılmış askerî ve idarî yönetici. Bkz. Khazdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol III, 1964.

⁶ Alexander P. Khazdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol III (Oxford: Oxford University Press, 1991), "Nikephoros Phokas II", 1665 vd.

⁷ Liuprant of Cremona, *The Complete Works of Luitprant Of Cremona*, trans. and ed. Paolo Squatriti (The Catholic University of America Press, 2007), 240.

⁸ Leo the Deacon, *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*, trans. and ed. Alice Mary Talbot (Dumbarton Oaks Studies, 2015), 98.

yaşam şekli benimsemişti. Bunda dindarlığının etkisi çok yüksekti. Her ne kadar aristokrat bir ailenin üyesi olsa da din ve askeri konular dışında pek bir şeyle ilgilenmezdi. Aziz Athanasios'un felsefesini benimsemişti. Et tüketmiyor, bir manastır hayatı yaşıyor gibiydi.⁹ II. Nikephoros Phokas'ın bu dindarlığı doğal olarak yaşam şekline, yaptığı işlere de tesir etti. Doğudaki Müslümanlar üzerine çıktığı seferlerde dini, bir motivasyon kaynağı olarak görmüş ve bu doğrultuda da hareket etmiştir. Onun dindarlığına dönemin kaynakları da vurgu yapmıştır. Urfalı Mateos, Nikephoros'tan bahsederken onun dindar bir kişi olduğuna değinmiş ve merhametinden bahsetmiştir. Özellikle dullara ve yetimlere yardımlarda bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰

Luitprant ise Nikephoros hakkında Müslümanlar karşısındaki başarılardan ötürü ona "Serazenlerin Soluk Benizli Ölümü" lakabını vermiştir.¹¹

2. II. Nikephoros Phokas'ın Tahta Çıkışı

İmparator II. Romanos, 15 Mart 963'te de hayatını kaybetti. Baldıran otu ile zehirlendiği, İmparatoriçe Theophano tarafından suikaste uğradığı hususunda birçok senaryo bulunmaktadır. Ancak dönemin şartları düşünüldüğünde bu iddialar şüpheden öteye gitmemektedir.¹² İmparator hayatını kaybettiğinde oğulları henüz çok küçük yaşta olduğundan, Patrik Polyektus ve Senato kararı ile çocukların naibi Theophano oldu.¹³ Her ne kadar Theophano naib olsa da naipliği tehlike altındaydı. Zira tehlike yaratan kişi Ioannes Bringas'tı. II. Romanos döneminde etkili olan Bringas, yakın gördüğü birini tahta getirebilirdi. Bu durum karşısında Theophano tedbir almak zorundaydı. Bu

⁹ Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 99.

¹⁰ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Gridor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 8.

¹¹ Cremona, *The Complete Works of Luitprant Of Cremona*, 244; Gürses, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı*, 140; John Julius Norwich, *Bizans II: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, çev. Selen Hırçın Riegel (Kabalıcı Yayınları, 2013), 153.; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 226.

¹² Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 82 vd.; John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, tran. John Wortley (Chambridge: Cambridge University Press, 2010), 245; Lynda Garland, *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD. 527-1204* (New York: Routledge London and Newyork, 1999), 128.

¹³ Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 83; Gürses, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı*, 134; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 265.

doğrultuda kendisini ve oğullarını güvenceye alacak bir çare düşündü ve çareyi dönemin ünlü komutanı II. Nikephoros Phokas'ta buldu.¹⁴ Ancak II. Nikephoros Phokas, Ioannes Bringas'ın gücünün farkındaydı. Doğru zamanda harekete geçmeliydi. Bu nedenle de yetersiz olan askeri gücünü artırmak için bir müddet bekleme kararı aldı. Daha sonra Halep'te ele geçirdiği ganimetlerle birlikte İstanbul'a harekete geçmeye karar verdi. Bringas ise durumun farkındaydı özellikle halk nazarında Nikephoros'un şöhretinin ne derece etkili olduğunu biliyordu. O da bazı tedbirler alarak İstanbul'a gelmekte olan Nikephoros'u derhal tutuklatma fikrindeydi.¹⁵ 963 senesinin Nisan ayında Nikephoros, İstanbul'a geldi. Gelir gelmez de halkın büyük sevgisi ve desteğini aldı. Bringas durumu haber alır almaz Nikephoros'u saraya davet etti. Ancak Nikephoros bu davetin ne anlam ifade ettiğini biliyordu ve davete katılmama kararı aldı. Ayasofya'ya giderek, Patrik Polyektus ile görüştü bu görüşmede patrikten ve halktan destek talep etti. Nikephoros oldukça dindar bir kişiydi bu nedenle de patriğin desteğini almakta hiç zorlanmadı. Bu doğrultuda patrik, senatoda Nikephoros'un tekrar Doğu *Domestikosu*¹⁶ olmasını sağladı. Nikephoros varislere karşı herhangi bir isyan girişiminde bulunmayacağına dair söz vererek Kappadokia'ya gitti.¹⁷ Bringas planının işlemediğini ve Nikephoros'un destek bulduğunu görünce bu defa farklı bir yolla Nikephoros'u safdışı bırakmak istedi ve bu doğrultuda işe Nikephoros'un akrabalarını sürgün ederek başladı. Akabinde Batı *Katepanosu*¹⁸ Marianos Argynos'a haber göndererek, kendisine destekte bulunmasını istedi. Eğer bu desteği sağlarsa Argynos'u Doğu *Domestikosu*'na atayacağını, hatta imparator yapacağını

¹⁴ Norwich, Bizans II: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081), 153; Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History 811-1057, 245.

¹⁵ Garland, Byzantine Empresses, 128; Skylitzes, A Synopsis of Byzantine History 811-1057, 245.

¹⁶ Bu terim geniş yetkili bir grubu ifade eder. Dini, sivil ve askeri yetkililer için kullanılabilir. IX. yüzyıldan sonra *Tagma* denilen askeri birlikleri kumanda etmişlerdir. Bizans İmparatorluğu'ndaki askerî hiyerarşide yüksek seviyede subay anlamını da taşır. Bkz. Khazdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol I, 646.

¹⁷ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, (Standford University Press, 1997), 498; Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 85 vd.

¹⁸ Terim genellikle askerî bir birliğin komutanını belirtmek için kullanılır. Ancak X. yüzyılın sonunda büyük eyaletlere atanan vali anlamı taşımıştır. Bkz. Khazdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol II, 1115.

sözünü verdi. Argynos, Bringas'ın teklifine olumsuz yanıt verdi. Teklifi Anadolikon Theması Strategos'u Çimiskes'e¹⁹ yapabileceğini söyledi.²⁰

Yaşanan gelişmeler üzerine Bringas bu defa hem Romanos Kourkuas'a hem de Ioannes Çimiskes'e haber göndererek kendisine destek olmalarını istedi. Bunun karşılığında Doğu ve Batı *Domestikoluğu*'na getirileceklerini söyledi. Ancak Bringas için işler planladığı gibi gitmedi. Zira Çimiskes Bringas'ın bu teklifini II. Nikephoros Phokas'a bildirdi. II. Nikephoros Phokas bunun üzerine derhal harekete geçti ve Caesara'da²¹ ordusunu toplayarak 3 Temmuz 963'te kendisini imparator ilan etti. Akabinde İstanbul'a doğru yola çıktı.²² II. Nikephoros Phokas İstanbul'a ilerlerken bir mektup gönderdi ve II. Romanos'un oğullarını büyüyüncüye kadar koruyacağını söyleyerek, imparatorluğunun kabulünü istedi.²³ Mektuptan haberdar olan Bringas derhal tedbir almaya başladı. İsyan ihtimalini göz önünde bulundurarak belli noktalara asker konuşlandırdı. Ayrıca Nikephoros'un boğazdan geçişini önlemek için domanmanın bir kısmını Asya kıyısına sevk etti. Nikephoros ağustos ayında Üsküdar'a geldi ve burada karargâhını kurdu. Nikephoros'un kardeşi Leon Phokas, kardeşi Nikephoros'un yanına geldi. Gelişmelerden kardeşini haberdar ederek, babaları Bardas Phokas'ın Bringas tarafından esir alındığını, teslim olmadığı takdirde Bringas'ın, babalarını öldüreceğini söyledi.²⁴

Bardas Phokas halk nezdinde kendisini ispatlamış ve sevilen bir kişiydi. Bir şekilde Bringas'ın elinden kaçmayı başardı ve Ayasofya Kilisesi'ne sığındı. Durumdan haberdar olan Bringas adamlarını Ayasofya'ya yönlendirdi, Bardas'ı geri getirmelerini emretti. Ancak kilisedekiler Bardas Phokas'ı, Brin-

¹⁹ Ioannes Çimiskes ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Harun Korunur, "Çemişgezekli Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes'in Siyasi Faliyetleri (969- 976)" *Tunceli Dersim Tarihinden Kesitler*, Edt. Şahin Yedek (İstanbul: Hiperyayın 2019) 229-243.

²⁰ Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 88 vd.; Gürses, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı*, 135.

²¹ Kapadokya bölgesinde yer alan antik bir şehirdir. Günümüz Kayseri ilinin yakınlarında bulunmaktadır.

²² Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 88 vd.; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 247.

²³ Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 95.

²⁴ Treadgold, *A History of the Byzantine*, 498.; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 248; Norwich, *Bizans II: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, 156 vd.

gas'ın adamlarına teslim etmedi. Bunun üzerine Bringas daha fazla kuvvetle Ayasofya'ya gelerek, Bardas'ı tutuklattı. Durumdan haberdar olan halk öfkelenerek harekete geçti ve Bringas'ın adamlarına saldırdı. Böylece 9 Ağustos 963'te isyan fitili ateşlenmiş oldu.²⁵

İsyanda ateşi harlayan, Romanos Lakapenos'un gayr-i meşru oğlu hadım Basileios'tu. Basileios yetenekli bir kişiydi. VII. Konstantinos zamanında *patrikios*²⁶ ve *parakoimomenos*²⁷ görevlerini yürütmüştü. Hatta imparatorun ölümünden sonra *proedrosluğa*²⁸ kadar yükselmişti. Sonrasında bu görevi Bringas'a devretmişti. Basileios şimdi de mevcut durumdan istifade etmek istedi ve kuvvetlerini topladı. Burada halkın desteğini alarak isyanı körükledi. Halk ile birlikte kuvvetlerini Bringas'ın üzerine yolladı. Bringas'ın sarayı yakıldı, üç gün süren isyan kontrolden çıktı ve Bringas çareyi kiliseye sığınmakta buldu. Yaşanan gelişmelerden sonra Basileios yönetimi ele geçirdi ancak kendisi hadım olduğu için imparator olamıyordu. Basileios doğruca II. Nikephoros Phokas'ın yanına gitti. Phokas, Hebdemon Sarayına gelerek buradan Altın Kapı'dan geçti halkı selamladıktan sonra 16 Ağustos 963 tarihinde Basileios'un desteği ve Patrik Polyektus'un onayıyla imparator olarak ilan edildi.²⁹ II. Nikephoros Phokas tahta çıkınca bazı atamalarda bulundu. Buna göre babası Bardas Phokas'ı *caesar*, kardeşi Leon Phokas'ı *Batı Domestikos'u*, kendisine sadakat gösteren Ioannes Çimiskes'i *Doğu Domestikos'u* olarak görevlendirdi.

²⁵ Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 96.; Norwich, *Bizans II: Yükseliş Dönemi* (MS 803-1081), 156.; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 248.

²⁶ Yüksek rütbeli bir unvanı ifade eder. VIII. ve X. yüzyıllar arasında önemli vali ve generallere verilen bir unvan olmuştur. XII. yüzyıl sonrası unvan kullanılmamaya başlanmıştır. Bkz. Khazdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol III, 1600.

²⁷ Bu unvan imparatorun yakınında bulunan ve çeşitli görevleri yerine getiren kişi olarak bilinir. Bu unvanı taşıyan kişi imparatorun güvenliğinden sorumlu olabilir ve idari görevlerde bulunabilir. Zaman içerisinde taşıdığı anlam ve kapsadığı görev değişim göstermiştir. Bkz. Khazdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol III, 1584.

²⁸ Hem sivil hem de dini anlamda kullanılan bir unvandır. Senato ve mahkeme başkanı gibi kişilere bu unvan verilmiştir. . Bkz. Khazdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol III, 1727.

²⁹ Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 96 vd.; Norwich, *Bizans II: Yükseliş Dönemi* (MS 803-1081), 156 vd.; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 248.; Gürses, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı*, 137.

Tahta çıkmasında etkili isim olan Basileios'u da yeniden *proedros* görevine getirdi.³⁰

3. Kilikya Seferi

II. Nikephoros Phokas, tahta çıkınca öncelikli olarak doğu bölgesindeki hâkimiyetini genişletme siyaseti izledi. Muhtemelen böyle bir siyaset belirlemesinde, imparatorluğundan önceki zamanlarda bu bölgede bazı mücadelelere girmiş olması etkiliydi. Bu doğrultuda kendisine hedef çizen Nikephoros ilk olarak Kilikya'yı ele geçirmek istedi.³¹ Hamdâniler özellikle II. Romanos sonrası Bizans içerisinde başgösteren sorunlardan istifade etmek istiyordu ve bu nedenle Bizans'ın bölgedeki hâkim olduğu topraklara baskınlar düzenliyordu. Nikephoros, Ioannes Çimiskes'i bölgedeki Müslüman saldırılarına karşı tedbir alması ve gerekli hazırlıkları yapması yönünde uyardı. Çimiskes de Aralık 963'te Adana bölgesine doğru harekete geçti. Dağlık bölgede Müslüman kuvvetlerle karşılaşan Çimiskes onları yenilgiye uğrattı. Bu durum üzerine Adana'da bulunan Müslüman halk Misis bölgesine çekilmek zorunda kaldı. Çimiskes ilerlemeye devam ederek bu kez 964 yılı başlarında Misis'i kuşattı. Fakat bir süre sonra kıtlık çıktı. Bu durum Çimiskes'in ve askerlerinin durumunu kötüleştirdi ve Çimiskes, Misis, Adana ve Tarsus'u yağmalayarak, kuşatmayı kaldırmak durumunda kaldı. 964'te bölgeye gelen Seyfüddevle, Çimiskes'in kuvvetleriyle karşılaşmadı.³²

II. Nikephoros Phokas 964'te Kappadokia bölgesine geldi. Burada Kilikya'ya düzenleyeceği seferin hazırlıklarına başladı. Bu sırada Bizans için önemli bir gelişme yaşandı. Bizans donanması Kıbrıs'ı ele geçirdi. Kıbrıs, Akdeniz hâkimiyeti ve Suriye bölgesine yapılacak deniz saldırıları için önemli bir üs konumundaydı. Bizans burada Kıbrıs Theması'nı kurdu.³³ İmparator, Misis ve Tarsus'u ele geçirme gayesi ile harekete geçti. Adana, Anazarba ile birlikte

³⁰ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 266.; Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 99.

³¹ William Garrood, "The Byzantine Conquest of Cilicia and the Hamdanids of Aleppo, 959-956" *Anatolian Studies*, 58 (Aralık 2008), 135.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, 269.

³² Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 268.; Treadgold, *A History of the Byzantine*, 499.; Anthony Kaldellis, *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 AD. to the First Crusade* (Oxford University Press 2017), 46.

³³ John H. Pryor & Elizabeth M. Jeffreys, *The Age of the Dromon: The Byzantine Navy ca 500-1204* (Leiden: Brill 2006), 73.; Kaldellis, *Streams of Gold...*, 47.

birçok kaleyi teslim aldı. Yoluna devam eden imparator öncelikle Misis'i kuşatmaya karar verdi zira buranın ele geçirilmesi Tarsus'u zora sokacak ve savunmasız bırakacaktı. Ancak tıpkı Ioannes Çimiskes'in kuşatması esnasında olduğu gibi yeniden kıtlık çıktı ve imparator çaresiz kuşatmayı sonlandırmak zorunda kaldı.³⁴ Kuvvetlerinin bir kısmını bölgede bırakan imparator, Kapadokia'ya çekildi. Tarsus valisi imparatora haraç ödeme teklifinde bulundu ancak imparator bu teklifi reddetti.³⁵

965'te İmparator II. Nikephoros Phokas kardeşi Leon Phokas ile birlikte yeniden harekete geçerek, Kilikya üzerine yürüdü. İmparator, Çimiskes ile Misis'i kuşattı. Leon ise kuvvetleriyle beraber Tarsus'a ilerledi. Kuşatma altındaki kale halkı açlık çekmeye başladı. Şartların zorlaşması kalenin teslimini beraberinde getirdi. 3 Haziran 965'te kale, imparatora teslim edildi. Böylece Misis ele geçirilmiş oldu. II. Nikephoros Phokas elde ettiği ganimet ve esirlerle beraber Tarsus'a yöneldi.³⁶ Nikephoros Tarsus'u kuşattı. Misis'te olduğu gibi burada da kale halkını açlığa mahkûm etmek istedi. Kale halkı bir süre direndi ancak şartların zorluğuna dayanamayarak 16 Ağustos 965'te teslim oldu. Şehir halkından isteyenlerin Antakya'ya gitmelerine müsaade edildi. İmparator buradan da önemli miktarda ganimet elde etti. Belli bir kuvvetini burada bırakan imparator, İstanbul'a döndü. Kilikya bölgesinin ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra Germanikeia isimli, günümüzde Dulkadiroğlu İlçesi Kahramanmaraş mevkiinde yer alan bölge de Bizans hâkimiyetine girdi. Kilikya ve bu bölgenin ele geçirilmesi, Bizans için önemliydi zira artık Suriye'ye giden yol açılmış oldu.³⁷

³⁴ Georgios Theotokis, *Byzantine Military Tactics in Syria and Mesopotamia in the Tenth Century* (Edunburg University, 2018), 90.; Garrod, "The Byzantine Conquest of Cilicia...", 137.

³⁵ Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 101.; Gürses, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı*, 143.; Alexander A. Vasiliev, "The Struggle with the Saracens (867-1057)", *The Chambridge Medieval History*, Vol IV: The Eastern Roman Empire (717-1453) (Chambridge Press 1970), 145.

³⁶ Vasiliev, "The Struggle with the Saracens (867-1057)", 145.; Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 102 vd.

³⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi...*, 8 vd.; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1970), 92.; Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 108 vd.; Gürses, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı*, 144.

4. Antakya ve Halep Seferi

Antakya, MÖ 300 yılında Büyük İskender'in kumandanlarından I. Selevkos tarafından kurulmuştu. Kısa zaman içerisinde önemli bir kültür ve turizm kenti olan şehir, MÖ 64'te Roma topraklarına katılması ile "Doğu'nun Kraliçesi" olarak isimlendirildi. Antakya, Roma ve İskenderiye'nin ardından üçüncü büyük şehir olma özelliği taşımaktaydı. Hıristiyanlık, Kudüs dışında ilk olarak Antakya'da yayıldı ve Hz. İsa'ya inananlara ile defa burada Hıristiyan denildi.³⁸ 636 yılında İslâm orduları tarafından şehir fethedildi. Üç asır Müslüman hâkimiyetinde kaldı. Antakya, Bizans için her zaman büyük bir öneme sahipti. Dolayısıyla Bizans, Antakya'nın ele geçirilmesi emelinden hiçbir surette vaz geçmedi.³⁹ Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas da Bizans'ın bu emelini gerçekleştirmek istiyordu. Hamdânîler şehre 944'te hâkim olmuşlardı. Halep'in yağmalanması olayı Seyfüddevle'yi zora soktu. Bu durum Antakya'daki nüfuzunu olumsuz etkiledi. Tarsus'tan kaçan Vali Rashiq Al-Nasimi Antakya'ya geldi ve yönetimi ele geçirdi. Kilikya mücadelesi sonrası imparator ve Seyfüddevle Samsat'ta esir değişimi yaptılar. İşte bu değişim sırasında Nikephoros Phokas, Rashiq'e haber göndererek, Antakya'nın Bizans hâkimiyetini kabul etmesini istedi. Bu doğrultuda müzakere edilmeye başlandı. Görüşmeler sürerken Rashiq, Halep yakınlarında Seyfüddevle ile mücadeleye girişti ancak bu girişim onun ölümü ile sonuçlandı.⁴⁰ II. Nikephoros Phokas 966 yılında Amid, Nusaybin ve Dara şehirlerini hâkimiyetine alarak, ordusu ile Antakya'ya doğru ilerledi. İmparator Antakya'yı kuşattı ancak ordudaki gıda, teçizat yetersizliği nedeniyle kuşatmayı kaldırmak durumunda kaldı. Tarsus'a dönen imparator buradan 967 yılında İstanbul'a gitti.⁴¹ 8 Şubat 967'de Seyfüddevle'nin ölümü bölgedeki bazı dengeleri değiştirdi. O hayat-tayken başlayan bazı iç sorunlar onun ölmesi ile birlikte daha da arttı. Seyfüddevle'nin yerine oğlu Sa'd üd-Devle geçti. Aslında bu durum Bizans için

³⁸ Özlem Genç-Harun Korunur, "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi", *Studies of the Ottoman Domain* 6/10 (Şubat 2016), 61.; Halil Sahillioğlu, "Antakya", *DİA C. 3*, 228-232.

³⁹ Genç-Korunur, "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi", 61.

⁴⁰ Gürses, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı, 145.

⁴¹ Vasiliev, "The Struggle with the Saracens (867-1057)", 145.; Honigsmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, 92.

bir fırsat olabilirdi, ancak batı sınırındaki problemler ve mücadeleler Bizans'ın bu bölgeye hamle yapmasını bir süre engelledi.⁴²

Doğu sınırında, II. Nikephoros Phokas'ın kutsal topraklara saldırı yapabileceği düşüncesi ile bazı gelişmeler yaşandı. Kudüs Patriği Ioannes 966 yılında öldürüldü. 967'de Antakya Patriği, Bizans'ın Antakya'yı ele geçirmesi için bazı planlar yaptığı suçlaması ile öldürüldü. Aslında II. Nikephoros Phokas'ın amacı belliydi. Kilikya, Hatay ve Halep bölgelerini ele geçirerek Doğu sınırını güvence altına almak istiyordu. Kudüs'ü ele geçirme gibi bir plan içerisinde girmemişti.⁴³ 968'de yeniden Antakya ve Halep'e doğru yola çıkan imparator, Meyyâfârikîn güzergahından Antakya'ya ilerledi. Ma'arretü'n-Numan, Hama, Hıms gibi şehirleri ele geçirerek, bu bölgelerden birçok kişiyi esir aldı. Lazkiye ise mücadele edilmeden müzakere yoluyla hâkimiyet altına alındı. Burdan hareketle Antakya şehrine yakın konumda, Amanos geçitinde bulunan Bagras Kalesi, Bizans tarafından tahkim edildi. Yapılacak olan kuşatma buradan yönetilecekti. İmparator II. Nikephoros Phokas kuşatma için komutanlarından, Mikhail Bourtzes ve Petros Phokas'ı görevlendirdi. Bu komutanların idaresine beş yüz süvari ve bin piyade bıraktı. II. Nikephoros Phokas için Antakya ayrı bir anlam ifade ediyordu. O, Antakya'nın kadim bir şehir olduğunun farkındaydı. Bu nedenle Antakya'nın hâkimiyet altına alınırken asla zarar görmesini istemiyordu. Bu doğrultuda askerlerine ve komutanlarına özel bir konuşma yaparak, onların bu hususta hassasiyet göstermelerini istedi. Akabinde İstanbul'a geri döndü.⁴⁴

Her ne kadar imparator Antakya'nın tahrib edilmemesi yönünde emir verse de komutan Mikhail Bourtez şehrin hâkimiyeti için kışı beklemek istemiyordu. Aceleci davranarak zafer kazanmak, kendini bir kez daha ispatlamak istiyordu. Mikhail Bourtez bu doğrultuda şehirdekilerle iletişim kurarak planlar yapmaya çalışıyordu. Antakya'daki üst düzey komutanlardan biri ile anlaşma yaptı. Bu komutan Bizans kuvvetlerini kulelerden şehre geçirecekti.

⁴² Vasiliev, "The Struggle with the Saracens (867-1057)", 146.; Gürses, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı*, 14.; Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2002), 126.

⁴³ Kaldellis, *Streams of Gold...*, 61.

⁴⁴ Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, 93.; Deacon, *The History of Leo the Deacon*, 122 vd.; Kaldellis, *Streams of Gold...*, 62.

Bu anlaşmanın gerçekleşmesi durumunda, Mikhail Bourtez tarafından hediyeyle ihya edilecekti. Yaptığı anlaşma sonrası Mikhail Bourtez, Petros Phokas'a şehre girmenin bir yolunu bulduğunu söyleyerek kendisinden yardım istedi. Aslında Petros Phokas imparatorun emrine başta karşı gelmek istemedi ancak daha sonra yardım talebini kabul etti. Bizans kuvvetleri şehre girmeyi başardı. Fakat şehir, saldırılardan ve yangınlardan dolayı tahribata uğradı. 28 Ekim 969'da şehrin hâkimiyeti Bizans tarafına geçti. Üç asırdan fazla bir süre İslâm hâkimiyetindeki şehir böylece kaybedilmiş oldu.⁴⁵

Mikhail Bourtez, imparatorun emrine uymayarak, Antakya'yı zorla ele geçirdi. Kazandığı zaferi imparatora iletmek üzere ele geçirdiği ganimetlerle birlikte başkente doğru yola çıktı. İmparatorun takdirine mazhar olacağını zanneden Bourtez, İstanbul'da hiç de beklediği gibi karşılanmadı. İmparator, Bourtez'in emrini hiçe saymasına, itaatsizlik göstermesine ve özellikle Antakya'nın tahribata uğramasına oldukça öfkelenmişti. Her ne kadar Bourtez Antakya'da hâkimiyet sağlamış da olsa İmparator II. Nikephoros Phokas, onu görevden aldı.⁴⁶ Antakya'da hâkimiyet sağlandıktan sonra sıra Halep'e gelmişti. Bizans Antakya'yı kuşattığı zamanlarda Hamdânîler iç sorunlarıyla meşguldü. Her ne kadar Sa'd üd-Devle Hamdânîler'in başına geçmiş olsa da karışıklıları önlemede yetersiz kaldı. Hamdânîler'in üst düzey görevlerinde yer alan, belli bir nüfuza sahip Qarghuyah 968'de bir girişim ile Sa'd üd-Devle'yi saf dışı bırakmayı ve yönetimi ele geçirmeyi başardı. Sa'd üd-Devle çaresiz Halep'ten ayrılmak zorunda kaldı. Antakya'nın Bizans tarafından ele geçirilmesinden sonra 969'da Petros Phokas, bu defa Halep üzerine yürümek istedi. Hazırlıklarını tamamlayan Petros Phokas, Halep'i kuşattı. Yirmi güne yakın devam eden abluka sonucunda Halep kaleyi teslim etmeye razı oldu.⁴⁷

Petros Phokas ve Halep Emiri Qarghuyah arasında Safar Anlaşması isimle bilinen bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Halep, Bizans İmparatorluğu'nun vassalı konumuna geliyordu. Qarghuyah, Halep Emirliği görevine devam ediyordu. Qarghuyah'tan sonra ise yönetime onun yardımcısı Bec-

⁴⁵ Vasiliev, "The Struggle with the Saracens (867-1057)", 146.; Kaldellis, *Streams of Gold...*, 63.; Gürses, *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı*, 147 vd.

⁴⁶ Norwich, *Bizans II: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, 171.; Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, 272 vd.

⁴⁷ Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, 93.

kur gelecekti. Yine anlaşmaya göre Bizans Müslüman bir kuvvetle mücadele etmediği takdirde, Qarghuyah Bizans'a askeri destek gönderecekti. Buna ek olarak bölgedeki Hristiyan halk bundan böyle cizye vergisi ödemeyecekti. Ayrıca Halep, Bizans'a yıllık vergi verecekti. Böylece Hamdânîlerin uzun yıllar hâkimiyetinde olan Kuzey Suriye bölgesi, Bizans yönetimine geçti. Ancak Rafaniye ve Şeyzer Hamdânîler'in yönetiminde kalmaya devam etti.⁴⁸

Halep'in ele geçirilişinden kısa süre önce II. Nekephoros Phokas bir suikast sonucu hayatını kaybetti. İmparatorun ölümüyle sonuçlanan suikasti uygulayan bir zamanlar dostu olan ve tahta çıkmasında yardımlarda bulunan Ioannes Çimiskes'in kendisiydi. Ancak bu suikastte Çimiskes yalnız değildi. Zira imparatorun karısı Theophano'nun Çimiskes ile ilişkisi vardı. Theophano, kocasının öldürülmesi için bir plan yaptı, Ioannes Çimiskes ve yardımcılarını da bu planı uyguladı. 11 Aralık 969'da II. Nikephoros Phokas yatak odasında öldürüldü.⁴⁹

Sonuç

Bizans'ta başarılı bir komutan olan II. Nikephoros Phokas, askeri bilgisi yüksek dindar bir kişiydi. Askerî görevi esnasında Müslümanlara karşı başarılar elde etmiş ve sonrasında yaşanan iç mücadelelere rağmen Bizans tahtına oturmayı başarmıştı. Bizans'ın doğu sınırlarını güvence altına alma onun en önemli hedefleri arasındaydı. Bu nedenle tahta kaldığı süre zarfında Kilikya, Antakya ve Halep gibi şehirlerde hâkimiyet sağlama gayreti gösterdi. Merhametli bir kişi olduğu bilinen II. Nikephoros Phokas özellikle öksüzlere, yetimlere ve dullara yardımlar yaptı. Ancak bu başarılarına rağmen karısı Theophano'nun ihanetine uğradı. Yakın arkadaşı Çimiskes ile aşk yaşayan Theophano bir suikastle, II. Nikephoros'un ölmesine neden oldu.

⁴⁸ Nadia Maria El-Cheikh, *Müslümanların Gözüyle Bizans*, çev. Mehmet Morali (İstanbul: Alfa Yayınları 2012), 167.; Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, 93 vd.; Vasiliev, "The Struggle with the Saracens (867-1057)", 357.

⁴⁹ Korunur, "Çemişgezekli Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes'in Siyasi Faliyetleri (969-976)", 231.; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi...*, 9 vd.; Timothy E. Geogry, *A History of Byzantium* (UK: Blackwell Publishing 2005), 240.; Jonatham Harris, *The Lost World of Byzantium* (Yale University Press 2015), 144.

963-969 yılları arası tahta kalmayı başaran II. Nikephoros Phokas iktidarı dönemi boyunca başarılı oldu diyebiliriz. Bizans'ın hedeflerini gerçekleştirme konusunda gayret göstermiş, askerî anlamdaki gücünü ve yeteneğini kullanmış bir imparatordu. Kıbrıs'ta hâkimiyet onun döneminde tam anlamıyla sağlanmış ve bu durum Suriye bölgesine yapılacak deniz saldırılarının önünü açmıştır. Kısaca II. Nikephoros Phokas'un Kilikya bölgesinde Bizans hâkimiyeti sağlaması, Antakya'da üç asırlık Müslüman hâkimiyetini sonlandırması ve Halep'i Bizans'ın vassalı konumuna getirmesi, Bizans ve Müslüman tarihi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Brockelmann, Carl. *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- El-Cheikh, Nadia Maria. *Müslümanların Gözüyle Bizans*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Garland, Lynda. *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD. 527-1204*. New York: Routledge London and Newyork, 1999.
- Garrood, William. "The Byzantine Conquest of Cilicia and the Hamdanids of Aleppo, 959-956". *Anatolian Studies*. 58 (Aralık 2008), 127-140.
- Genç, Özlem-Korunur, Harun. "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi". *Studies of the Ottoman Domain* 6/10 (Şubat 2016), 60-83.
- Geogry, Timothy E. *A History of Byzantium*. UK: Blackwell Publishing, 2005.
- Güneş, Cüneyt. *Bizans Anadolu'sunda Askeri ve İdari Bir Sistem Thema Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Gürses, Canberk. *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nda Makedonya Hanedanı Dönemi (867-1056)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Harris, Jonatham. *The Lost World of Byzantium*. Yale University Press, 2015.
- Honigmann, Ernst. *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.

- Kaldellis, Anthony. *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 AD. to the First Crusade*. Oxford University Press, 2017.
- Khazdan, Alexander P., Cutler, Anthony. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol II Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Khazdan, Alexander P. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol III Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Korunur, Harun. "Çemişgezekli Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes'in Siyasi Faliyetleri (969- 976)". *Tunceli Dersim Tarihinden Kesitler*. Edt. Şahin Yedek. İstanbul: Hiperyayın, 2019.
- Leo the Deacon. *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century*. trans. and ed. Alice Mary Talbot. Dumbarton Oaks Studies, 2015.
- Liuprant of Cremona. *The Complete Works of Luitprant Of Cremona*. trans. and ed. Paolo Squatriti. The Catholic University of America Press, 2007.
- Norwich, John Julius. *Bizans II: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, çev. Selen Hırçın Riegel. Kabalcı Yayınları, 2013.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Pryor, John H. & Jeffreys, Elizabeth M. *The Age of the Dromon: The Byzantine Navy ca 500-1204*. Leiden: Brill, 2006.
- Sahillioğlu, Halil. "Antakya". *DİA C. 3*, 228-232.
- Skylitzes, John. *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*. tran. John Wortley. Chambridge: Chambridge University Press, 2010.
- Treadgold, Warren. *A History of the Byzantine State and Society*. Standford University Press, 1997.
- Theotokis, Georgios. *Byzantine Military Tactics in Syria and Mesopotamia in the Tenth Century*. Edunburg University, 2018.

Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Gridor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Vasiliev, Alexander A. "The Struggle with the Saracens (867-1057)". *The Chambridge Medieval History, Vol IV: The Eastern Roman Empire (717-1453)*. Chambridge Press, 1970.